

ПОЕТИЧНА ФІКСАЦІЯ ПОДІЙ ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ У ПОЕМІ «ЛЕТІЛИ ДЗВОНИ» МИКОЛИ ТОМЕНКА

POETIC FIXATION OF THE EVENTS OF THE HOLODOMOR IN UKRAINE IN THE POEM «WHEN BELLS WERE FLYING DOWN» BY MYKOLA TOMENKO

Томенко О.М.,

orcid.org/0000-0001-9528-8358

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри культури та соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

У статті розглядається друга книга тетралогії «Трудова книжка матері» Миколи Томенка під назвою «Летіли дзвони», влучно означена автором як поема потрясінь. Дослідження охоплює 4 розділи з 32, в яких образно, психологічно-емоційно виписано долі українців (як дорослих, так і дітей) під час голодомору, знищення української нації кремлівською владою у 1921–1922, 1932–1933, 1947 роках. Книга «Летіли дзвони» створена на основі листів слухачів українського радіо, які документально свідчили про події голодомору у своїх родинах та родинах сусідів, про каторжну працю жінок у совєцьких колгоспах та знущання ставлеників влади над голодними людьми.

Кожен розділ поеми можна назвати своєрідним архетипом доби, оскільки в ньому зафіксовано злочини кремлівського режиму, які українці ніколи не забудуть.

Аналізується система римування, як один із засобів сприйняття поетичного тексту. Визначається, як через емоційну деталь поет вибудовує узагальнюючий образ українців, нації, яка мала бути знищена більшовицьким режимом, виносить вирок тій системі і закликає пам'ятати уроки нашої історії, так швидко забутої спритними ділками, які розділили вже Незалежну Україну на сфери впливу і джерело прибутків. І цьому теж полягає актуальність твору.

Наголошується, що роль цієї книги як історичного документа епохи минулого століття є винятково актуальною. Зазначається, що осмислення та вивчення уроків минулого через поетичний образ дозволить вивільнити націю з лабет «руського міра», а також позбавить раз і назавжди українців від знущань, принижень, ґвалтувань, вбивств, фільтраційних таборів, які використовує сучасна росія як спадкоємниця комуністично-більшовицького тоталітарного режиму.

Ключові слова: трудова книжка, образ матері, голодомор, геноцид української нації, російсько-українська війна, Микола Томенко, тетралогія «Трудова книжка матері».

The article is focused on the review of the second book of the “Mother’s Work Record Book” tetralogy by Mykola Tomenko entitled “When Bells Were Flying Down”, aptly defined by the author as a Poem of Ordeals. The study covers 4 chapters out of 32, presenting in images a psychological and emotional description of the destinies of Ukrainians (both adults and children) during the Holodomor (Great Famine), the destruction of the Ukrainian nation by the Kremlin in 1921–1922, 1932–1933, and 1947. The “When Bells Were Flying Down” book was created based on letters from Ukrainian radio audience who documented the events of the famine in their families and the families of their neighbors, the forced labor of women in *sovietski kolhospy* (Soviet collective farms), and the abuse of hungry people by government agents.

Each section of the poem can be called a kind of archetype of the era, as it records the crimes of the Kremlin regime, which Ukrainians will never forget.

The rhyming system as one of the means of perceiving a poetic text is analyzed. It is determined how, through an emotional detail, the poet is building up a general image of Ukrainians, a nation that was to be destroyed by the Bolshevik regime, pronouncing a sentence on that system and is calling to remember the lessons of our history, so quickly forgotten by ‘smart’ business who has divided Ukraine, independent already, into spheres of influence and profit sources. And this is what makes the book relevant, too.

The role of this book as a historical document of the last century era is emphasized as especially relevant. It is noted that realizing and studying the lessons of the past through a poetic image will help free the nation from the “Russian world” shackles as well as turn Ukrainians free once and for ever from the abuse, humiliation, rapes, murders, and filtration camps used by modern Russia as the heir to the communist-Bolshevik totalitarian regime.

Key words: work record book, image of mother, the Holodomor, genocide of the Ukrainian nation, the Russian-Ukrainian war, Mykola Tomenko, “Mother’s Work Record Book” tetralogy.

Постановка проблеми. У даному дослідженні продовжено аналіз образної системи тетралогії «Трудова книжка Матері» Миколи Томенка на основі другої книги «Летіли дзвони» в контексті історичного минулого та в світлі подій російсько-української війни, розпочатої 24 лютого 2022 року.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дане дослідження є продовженням наукової роботи над тетралогією «Трудова книжка Матері» Миколи Томенка, яке було розпочате нами з аналізу книги першої та опубліковане у даному фаховому виданні у 2022 році [6], а також продовжує дослідження творчості Миколи Томенка, що опу-

бліковані автором у періодичних виданнях, збірниках міжнародних конференцій. Використані дослідження літературознавця, академіка Миколи Жулинського, літературознавця Михайла Наєнка, письменника Петра Засенка [3], історика Миколи Томенка [4]. Лише дехто з дослідників аналізує саму поему «Летіли дзвони», переважна більшість акцентує увагу саме на тетралогії. Тому дана робота стане початком розгляду та аналізу другої книги тетралогії під назвою «Летіли дзвони».

Постановка завдання. Завдання цієї розвідки – розпочати аналіз другої книги тетралогії, що створена на основі листів слухачів Українського радіо після виступів поета у прямих ефірах з першою книгою «Трудова книжка Матері» у 1990-х роках. Проаналізувати систему римування як основу майстерного творення емоційного образу тогочасної кривавої сталінської епохи та її за таврування поетом, а також як засіб сприйняття даного твору мільйонами слухачів і читачів.

Виклад основного матеріалу. Друга книга тетралогії «Летіли дзвони» означена поетом як поема потрясінь. Вже в самій назві закладена трагічна система координат – знищення віри, зруйнування церков, що саме по собі є богохульством, руйнуванням духовних цінностей українського народу. Складається поема із 32 розділів – поетичних осмислень подій часів голодомору в Україні 1921–1922, 1932–1933, 1947, 1949 років, який чітко означений автором як геноцид українського народу, запрограмований кремлівським режимом, і який невідступно виконувався через вказівки і контроль центральної та місцевої влади.

У даній статті буде проаналізовано перші 4 розділи книги. Подальші розділи потребуватимуть нових досліджень.

У першому розділі, що називається «Кремлівський вожак», поет наводить цитату із листа, підписаного Леніним та Молотовим про вивезення 74 вагонів хліба щодоби з України на бази РСФСР у 1921 році [5, 138]. Проте проводить паралель із голодомором 1932–1933 років. Актуально звучать слова поета:

Засіли Кремлівські загриби,
Щоб з тебе, Вкраїно, із тебе
До крапельки вичавить все... [5, 139].

Варто зазначити, що більшість розділів поеми побудована на листах-відгуках слухачів Українського радіо, які відгукнулися на цикл радіопередач за «Трудовою книжкою Матері», яка звучала в ефірах у 1990-х роках. Як зазначає радіожурналістка Емма Бабчук [1], яка вела прями

ефіри разом з поетом у радіопередачах «Суботні зустрічі», «рядки поеми прозвучали вироком системи. Шквал дзвінків заповнив ефір... А потім сотні листів, в яких були викладені мінітрагедії маленької української родини, які, як стало зрозуміло, вилилися в загальнонаціональну катастрофу планового винищення української нації» [6, 243].

Саме на основі листа радіослухачки з Дніпропетровської області поет створив емоційно-кричущу картину-розділ «Батько просить їсти». Зазвичай маємо стереотипне сприйняття, що хочуть їсти діти, мати, а от щоб батько – то ми про це не замислюємося. Адже батько – той, на кому тримається родина, батько-годувальник, батько-сила і підтримка, батько-сіяч. А в поезії – цей образ, на нашу думку, виведено вперше. І тим сильнішим є закарбовування цього образу, і тим сильнішою стає лють до московських загарбників і окупантів, як знищували наш рід і в 30-х роках ХХ століття голодоморами, і сьогодні продовжують геноцид української нації. Той окупант:

Марить він новим голодомором
І підступно сіті знов плете...
Сподівається на нашій горі
Його сад достатком зацвіте...

Та вернімось на той крик благальний,
Що із печі – ледве-ледве чуть.
Батько сивий просить увостанне
«Може, крихту все ж таки знайдуть...» [5, 143].

Малі діти порозлазилися по сусідських хатах у пошуку їжі, мати померла, і батько пролежав мертвий на печі три дні, поки його поховали. Гнів поета перекликається із сьогоднішніми почуттями читачів: «Як же вас назвати? Я не знаю. // Гнівних слів не можу підшукать. // Тільки знаю: БОГ ВАС ПОКАРАЄ – // ЦЕ СТРАШНІШЕ БУДЕТЕ ВМИРАТЬ...» [5, 144].

Хочемо відзначити унікальний талант поета, який вміє трансформувати подію з листів слухачів у високо художній образ, змушує не забувати історичну правду, пам'ятати про знущання і винищення українців як нації радянським режимом, прямим наступником якого є сьогодні кремлівська влада. Зазвичай у курсі історії йдеться про загальні цифри тих, хто помер, про те, скільки тонн зерна було вивезено і т.п. Але відсутній образ, який би вривався в пам'ять. Саме цим і цінна «Трудова книжка матері» Миколи Томенка, яка образно закарбовує ті страшні події та трансформує їх у поетичні рядки, лаконічні, прості, але емоційно сильні. І це впливає на сприйняття та емоційне переживання тих історичних подій.

Свого часу академік, відомий літературознавець Микола Жулинський, надіслав вітальну листівку поетові, де зазначав, що він плакав, читаючи «Трудову книжку матері», бо й сам пережив ті жорстокі часи, будучи дитиною. «Своєю книгою Микола Томенко розбудив моє дитинство, яке, босоніге і голодне, було спільним для нашого покоління. І такий сердечний шем, і така гостра правда зринули в серці від поетичного слова М. Томенка» [2, 130].

Тільки великий поет міг так просто і водночас так глибоко передати ті нелюдські муки простих українців, психологічно змалювати відчуття матері, доведеної до відчаю, яка біла своєю п'ятилітню дитину за те, що вона, вмираючи від голоду, з'їла одне яйце, з того десятка, які мати ледве назбирала, що віддати ненажерливій державі. Бо інакше її чекала тюрма. Ніколи в українських рідинах не били дітей за їжу, навпаки віддавали останнє, що зафіксовано у фразеології «відірвати шматок (хліба) від рота». Але матері були поставлені в такі жорстокі умови, що страх перед державою, перед репресивною машиною, перед розумінням того, що тебе за десяток яєць можуть кинути до в'язниці і твоя дитина лишиться сама, був сильнішим за реальну любов до свої крихітки, яка не зробила нічого поганого – вона просто хотіла їсти. І пояснити дитині з голодними очима, що їсти – зась – це психологічні тортури для матері, які вміли вигадати недолюдки.

Цей розділ має назву «І крик, і плач, і безнадія». Це – драма матері і дитини:

Жили напиналися тужаві
(голос уже в Матері не свій):
Що ж віддам я, іроде, державі?!
У тюрму посадять, зрозумій!..
А йому було що розуміти,
З голоду вмираючи в п'ять літ...
Їсти він хотів, як усі діти,
І до спинки аж присох живіт... [5, 148].

Хочемо наголосити на унікальній системі римування, яка можлива завдяки майстерному володінню словом і таланту поета: тужава – держава, жнива – жива, дзвони – мільйони, рябого – Бога, ризи – капризи, досяг – стяг та інші.

Четвертий розділ книги – «Глум» – має іншу структуру, ніж попередні розділи. У ньому, окрім поетичного викладу подій, є виклад і прозовий, використано два епіграфи до поетичної частини – Гаврила Прокопенка, до прозової – рядки з поезії Олександра Олеся «Ой, не квітни весно...» та ще чотиривірш, автор якого не зазначений.

Власне, на цей розділ книги звернув особливу увагу історик, професор Національного університету ім. Т.Шевченка М.В.Томенко, який зазна-

чає, що «пережив справжнє потрясіння, читаючи поему «Летіли дзвони», автор так і сказав про неї – «поема потрясінь». Калейдоскоп епізодів, де змішалися кров, і приниження, й біль, де все – правда, основана на фактах й емоційно осмислена й перелита у рядки віршовані й прозові» [4, 138]. Коли у полі змучені люди обідали юшкою з яшними галушками, «одна жінка ловила ті галушки, але не їла, а складала в хустку, щоб понести додому дітям...» [5, 155]. Але на цьому страждання цієї жінки не закінчилися. Уповноважений представник влади Серчаков організував так звані «соцзмагання», бо був незадоволений, що охлялі люди ледве працюють і залишають нев'язані снопи на своїй ділянці. Він відрізав малесенький, грамів на 100 шматок сала і почепив їх на вила, прив'язав до косарки, щоб було видно. В'язальницям сказали, що той, хто не залишатиме незв'язаних снопів на своїй ділянці, той отримає сало. І жінки змушені були встигати за косаркою та в'язати снопи. Найбільше старалася та жінка, яка відклала галушки в хустку, щоб дітям принести шматочок сала, який міг вирішити їхню голодну долю. Автор підводить до драматичної розв'язки цього «соцзмагання». Жінка, голодна, змучена, з опухлими ногами, бігала за косаркою, і лишився недов'язаним один сніп, бо сил не стало. Вона гірко заплакала. Оце сало дісталось іншій в'язальниці. А ГЛУМ над людьми залишився невимовною раною. А та жінка більше в поле не вийшла, «казали, що вона померла і померли її діти...» [5, 160].

Автор узагальнює, що такий глум над окремою людиною був глумом над цілою нацією, яку нищили голодом у 33-му, і який так «заперечували більшовицькі сноби, в кривавих руках яких була влада» [5, 160]. Але людська пам'ять тих, хто вижив у часи голодомору, зберегла цей образ, це приниження, цей глум, щоб розповісти світові про злочин Кремля.

Висновки. У даній статті нами проаналізовано 4 початкові розділи поеми потрясінь «Летіли дзвони», що входить до тетралогії «Трудова книжка Матері» Миколи Томенка. На основі аналізу визначено, що поема створена на основі листів-відгуків слухачів Українського радіо, які надходили на адресу поета після циклу передач, присвячених «Трудовій книжці Матері», прямих ефірів поета у 1990-х роках.

Визначено систему образів-символів, які стали назвами розділів і одночасно архетипами доби сталінізму, голодомору, геноциду української нації. Проаналізовано систему римування як основу майстерного творення емоційного

образу тогочасної кривавої сталінської епохи та її за таврування поетом, а також як засіб сприйняття даного твору мільйонами слухачів і читачів.

Як слушно зазначає Петро Засенко у своїй статті «Смертельні жнива» «недавня історія, пережита батьками, дихає у наші спini про- низливим протягом голодоморів, сибірським холодом...» [3, 162].

У цьому контексті встановлено, що роль поеми «Летіли дзвони» як історичного документа епохи минулого століття є винятково актуальною. Наголошено, що осмислення та вивчення уроків минулого саме через емоційно-психологічний поетичний образ дозволить вивільнити націю з лабет «руського міра», здобути справді неза- лежну Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабчук Емма. Теплий. *Повертаюсь сьогодні до себе. Микола Томенко в колі друзів*. Київ : Щек, 2017. С. 22–29.
2. Жулинський Микола. Білі автографи української долі. *Повертаюсь сьогодні до себе. Микола Томенко в колі друзів*. Київ : Щек, 2017. С. 130–135.
3. Засенко Петро. Смертельні жнива. *Повертаюсь сьогодні до себе. Микола Томенко в колі друзів*. Київ : Щек, 2017. С. 162–165.
4. Томенко Микола Володимирович. Мама. Рідна земля. Україна – понад усе. *Повертаюсь сьогодні до себе. Микола Томенко в колі друзів*. Київ : Щек, 2017. С. 136–139.
5. Томенко М. Трудова книжка Матері. Київ : Фенікс, 2008. 308 с.
6. Томенко О.М. Образ Матері у тетралогії «Трудова книжка Матері» Миколи Томенка. *Закарпатські філо- логічні студії*. 2022. Вип. 22, Том 2. С. 242–245. DOI:10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.44

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.44>

УКРАЇНСЬКІ КЛАСИКИ ЯК ОБ'ЄКТ ХУДОЖНЬОГО ОСМИСЛЕННЯ В НАРИСАХ ТА ЕСЕЯХ О. ГОНЧАРА

UKRAINIAN CLASSICAL WRITERS AS AN OBJECT OF ARTISTIC COMPREHENSION IN O. HONCHAR'S ESSAYS AND LITERARY SKETCHES

Шевченко Т.М.,

orcid.org/0000-0002-8118-9663

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Чикур Л.Д.,

orcid.org/0000-0003-3790-0435

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Казанова О.В.,

orcid.org/0000-0002-9220-8655

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті проаналізовано засоби портретування українських класиків – І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки – в нарисах та есеях О. Гончара. Наголошено на унікальній властивості О. Гончара-портретиста: здатності вчитуватися в текст українських майстрів слова, відшукувати в них первинні смисли, мати власну, не від кого незалежну незаангажовану позицію, дивитись на текст і бачити в ньому не тільки образи, а й те, що за ними стоїть, реставрувати обставини написання тексту і доводити, наскільки образність митця виявлялася і по-літературному дієвою, і, разом з тим, актуальною та імперативною. Предметом вивчення постали як есеї, так і нариси митця. Наголошено, що до цих жанрів долучено елементи рецензії, літературного огляду тощо: змішування жанрів дозволило авторові корегувати власні емоції з науковою рецепцією, а висновки щодо конкретного твору чи автора легко екстраполювати на ширші контексти. Закцентовано увагу на тому, що саме нарисам з-поміж усіх жанрів О. Гончар від-